



ШУҲРАТ ЭРГАШЕВ

ЖАҲОН

ТАРИХИ

ЯНГИ ДАВР
XVI–XVIII асрлар

I
ҚИСМ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ШУҲРАТ ЭРГАШЕВ

ЖАҲОН ТАРИХИ

ЯНГИ ДАВР
XVI–XVIII асрлар



*Олий ўқув юртлари 5110600 «Тарих ўқитиш методикаси»
таълим йўналиши учун ўқув қўлланма*

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2014

УЎК: 94(419)(075)

КБК 63.3(0)я73

Э-74

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан олий ўқув юртлари 5110600 «Тарих ўқитиш методикаси» таълим йўналиши талабалари учун ўқув қўлланма сифатида тавсия этилган.

М а с ъ у л м у ҳ а р р и р л а р:

тарих фанлари доктори, профессор *Раҳмон Фармонов*,

тарих фанлари номзоди *Тулқин Бобоматов*

Т а қ р и з ч и л а р:

тарих фанлари номзоди, доцент *Равшан Сиддиқов*,

тарих фанлари номзоди, доцент *Азиз Татибаев*

Ҳозирги замон цивилизациясининг шаклланиш жараёнига Буюк географик кашфиётлар катта туртки бўлди. Натижада дунёвий фан ва маданият ривожланди, инсоннинг шаъни, кадр-қиммати тушунчалари кенг омма орасида қарор топди, шахснинг ташаббускорлиги ва тадбиркорлиги сингари хусусиятларига кенг йўл очилди, кишиларнинг дунёқараши ва ҳаётида кескин ўзгаришлар юз берди. Бу давр жаҳон цивилизациясининг тезкор тараққиёт даври бўлиб, кейинчалик индустриал цивилизация номини олди.

Ўқув қўлланмада жаҳон тарихининг янги даврини ҳозирги замон цивилизациясининг шаклланиш тарихи сифатида ёритишга ҳаракат қилинган.

ISBN 978-9943-28-170-7

© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2014

КИРИШ

Тарихга марксча қараш инқирозга учрагандан сўнг ўтган вақт ичида тарих ва фалсафадан пайдо бўлган адабиётларнинг аксариятида инсоният тарихини циклли динамика ва социогенетика назарияси асосида, нисбатан қисқа цикллардан то кўп асрлик цивилизацион цикллар ва минг йиллик катта цикллар асосида қуришга ҳаракат қилинади¹. Бу эса инсониятнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини ибтидоий жамоа тузуми деб аталувчи узоқ мавҳумликдан бошланган ва «коммунизм» деб аталувчи бошқа бир ададсиз мавҳумлик билан якунланган бешта ижтимоий-иқтисодий формацияларга анъанавий ажратишдан воз кечиш, янги, муқобил усулларни жорий қилиш имконини берди.

XX асрнинг биринчи ярмида тарихга цивилизацияли ёндашув фанда кенг тарқалди. Бунда тарих неолитдан бошланган локал цивилизацияларнинг тобора катта тезлик билан даврий алмашилиб туриши сифатида тасаввур қилинади. Моддий ва маънавий маданиятнинг характериға қараб фарқланадиган ҳамда ўз тараққиётида маълум босқичлардан ўтадиган локал цивилизациялар ва унинг яратувчиси – инсон ўрганишининг асосий объекти сифатида қаралади. Бу қараш XVIII асрда шаклланган бўлса-да (асосчиси италиялик олим Д. Вико ҳисобланади), тарихга локал цивилизацияларнинг алмашилиш жараёни сифатида қараш XX асрда Ғарб цивилизацияси мамлакатларида кенг тарқалди ва янада такомиллашди. Бу назарияни ишлаб чиқиш ва такомиллаштиришга Н. Данилевский, О. Шпенглер, П. Сорокин, К. Ясперс, А. Тойнби, Л.Н. Гумилев, О. Тоффлер, М. Вебер, Ф. Бродель, С. Хантингтон, М. Хайдеггер каби олимлар катта ҳисса қўшдилар.

Афсуски, ғоявий утилитар доктриналар ҳукмрон бўлган совет мустабид тузуми даврида бу назарияни тан олиш ҳамда жаҳон ва Ватан тарихини ўқитишда қўллаш имконияти йўқ эди. Чунки ижтимоий фанлар коммунистик мафкура манфаатларига хизмат қиларди.

¹ Аслида бу ёндашув фанда янгилик эмас. Масалан, минг йиллик катта цикллар ҳақидаги назария буюк ватандошимиз Абу Райҳон Берунийга тегишли.

Бу тузум ва унда ҳукмронлик қилган догмалар кулаши билан тарихий жараёнларнинг янги парадигмаларини ўзлаштириш учун кенг имкониятлар очилди, мустақиллик туфайли ҳақиқатни англаш омилини шакллантириш ва унинг муқим амал қилишига шароит яратиш имкони пайдо бўлди. Ватанимиз ва жаҳон тарихини ўрганишнинг янги, илмий ҳолисликка асосланган принциплари ишлаб чиқилмоқда.

Франция, Англия, Германия ва Европанинг бир қатор бошқа мамлакатларида янги тарихнинг бошланиш нуктаси қилиб Буюк географик кашфиётлар, Гуманизм ва Реформация қабул қилинган. Айнан географик кашфиётлар дунёнинг фақат географик эмас, балки иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий кўринишини ҳам тубдан ўзгартириб юборди. Географик кашфиётлар натижасида Ғарбий Европа мамлакатларида «нарх-наво инқилоби»¹ юз бериб, бу воқеа ушбу мамлакатларда капиталистик муносабатларнинг ривожланиши учун катта туртки бўлди ва кейинчалик бир қатор Европа мамлакатларини метрополияга айлантирган мустамлакачилик тизимининг шаклланиш жараёнини бошлаб берди.

Шарқда айнан шу ҳодисанинг ўзи қарама-қарши жараёнларни келтириб чиқарди. Бу ерда турғунлик, иқтисодий ва маданий соҳаларда Ғарбдан орқада қолиш ҳоллари юз бериб, охир-оқибатда қачонлардир юксак тараққиётга эга бўлган Шарқ мамлакатларининг кўпчилиги мустамлака ва ярим мустамлакаларга айлантирилди. Шу тариқа мустамлака тизими ва умумжаҳон бозори вужудга келди. Инсоният тарихида биринчи марта жаҳон халқлари тарихи бир бутунлик касб эта бошлади.

Осиё ва Африка халқларининг янги даври анъанавий равишда ушбу мамлакатларнинг мустамлакаларга айлантирилиш жараёнини қамраб олади. Жаҳон тарихининг маълум даври сифатидаги Янги тарихнинг характерли томонлари Европа учун ҳам, Осиё ва Африка мамлакатлари учун ҳам умумийдир. Аммо бу тарихий даврнинг мазмуни Ер шарининг ушбу турли минтақалари учун мутлақо турлича: Ғарбнинг илғор мамлакатларида капитализм ривожланиб, ҳукмрон муносабатларга айланаётган эди; Осиё ва Африка мамла-

¹ Буюк географик кашфиётлар оқибатида мустамлака империялари шаклланиб, у ердан оқиб кела бошлаган катта бойликлар Европа мамлакатларида нарх-навонинг, биринчи навбатда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари нархининг кескин кўтарилишига олиб келди. Бу ҳодиса олимлар томонидан «нарх-наво инқилоби» деб аталиб, Европада капиталистик муносабатларнинг шаклланишига катта таъсир кўрсатди.